

Titia Brongersma

(Dokkum, ca. 1650 – ?, na 1687)

In 1686 verschijnt bij de Groningse drukker Carel Pieman van de hand van Titia Brongersma de bundel *Bron-swaan, of mengeldigten*. In de lofdichten, die alle door mannen geschreven zijn, wordt zij de hoogte ingeprezen als 'vermaarde zangheldin', voortreffelijker dan 'd'uitnemenst van haar sex' en de 'Frieze Sappho'. Deze laatste benaming komt voort uit het feit dat ze in het Friese Dokkum geboren werd, blijkens het lofdicht van de predikant Andreas ten Have. Een van de spaarzame gegevens overigens die we van haar hebben, want-geboorte- en sterfdatum zijn onbekend. Wel weten we dat ze betrokken was bij een 'opgraving' bij de hunebedden te Borger (Drenthe) in het jaar 1685. Gedetailleerde informatie hierover geeft haar vriend Ludolf Smids in zijn *Schatkamer der Nederlandsse Oudheden* (1711).

Over haar opvoeding is niets bekend. Uit de lofdichten vernemen we wel dat ze goed kon schilderen, tekenen, borduren en verder nog boetseren, musiceren en zingen, maar voorop staat kennelijk het dichten.

75 Titelgravure van Brongersma's *Bron-swaan* (1686). De – zingende – zwaan is een bekend dichtersymbool. Op de achtergrond een bron, kennelijk de dichtersbron op de Helicon waarbij enkele vrouwen, mogelijk Griekse of misschien Groningse muzen zich verzameld hebben.

Dat laat merkwaardige ambigüiteiten zien. Het is in deze tijd heel bijzonder dat een dichteres op eigen initiatief een eigen bundel laat verschijnen en die met eigen voorwoorden inleidt, maar raadselachtig is het dan weer dat het boek zo buitengewoon slordig is uitgegeven. Brongersma zelf noemt de vele zetfouten al en geeft achterin een fikse lijst errata. Maar ook als die aangegeven fouten zijn verbeterd, blijven er nog talloze over. Heeft ze niet geweten dat een auteur er verstandig aan doet proberen te lezen en heeft niemand haar geadviseerd? Een ander voorbeeld: enerzijds lijkt Brongersma zeer geschoold in de klassieke oudheid. Haar gedichten wemelen van de mythologische namen en verhalen, en ze beperkt zich zeker niet tot het allerbekendste. Anderzijds zijn die namen ook vaak weer verhaspeld in de tekst terechtgekomen. Haar gedichten hebben soms iets ambitieus: ze hanteert allerlei dicht- en strofevormen, zoals het sonnet en het rondeel; maar anderzijds is haar syntaxis bepaald zwak. Uit haar vertalingen van Ronsard en andere Franse auteurs, blijkt enige belezenheid in het Frans. Alles bijeen ziet het ernaar uit dat ze haar kennis niet door gedisciplineerd onderwijs heeft vergaard maar als enthousiaste autodidact.

Naast de *Bron-swaan* bestaat nog een andere publicatie van Brongersma. Het betreft een gedicht op de brand in de venen van Sappemeer, Wildervank, Echterveen en Pekel-A op 12 mei 1687 en het is opgenomen in: *Kort en bondige Beschrijvinge van de Schrickelijck water-vloedt den 13. Novemb. 1686 over de provincie van Stadt en Lande ontstaan [...]*. Onduidelijk blijft het of ze nog een tweede bundel, die *Hemelsche Orgeltoon* zou moeten heten, schreef. Een gedicht van Smids (1694) heeft dit vermoeden in het leven geroepen, maar er is geen exemplaar van bekend. Het waarschijnlijkste is dat ze een voornemen om haar stichtelijke poëzie te bundelen, niet ten uitvoer heeft kunnen leggen.

De *Bron-swaan* is zeer gevarieerd en opgedeeld in verschillende afdelingen, waaronder, 'De geestelijke stoffen', 'afbeeldingen' en 'bruiloftsgezangen'. De grootste afdeling vormt die van de 'Lofgedichten van de vrouwen en de mannen.' Brongersma richt zich hierin voornamelijk tot vrouwen in haar nabije omgeving en ze prijst hun talrijke huiselijke hobby's, zoals borduren, het 'kanten naaien van doek' en 'het boetseren in was'. Een enkele vrouw moedigt ze aan in de ontwikkeling van haar dichttalent. Lof wordt ook toegezwaaid aan de zogenaamde 'femmes fortes'. Zo passeren onder anderen de revue Zenobia en Hippo uit de klassieke oudheid evenals 'de Lyonse amazone' en 'de dappere juffer E.J.' uit haar eigen tijd.

Een afdeling vol prijzenswaardige vrouwen dus, wat in schril contrast staat met de poëtische uitspraken van Brongersma over zichzelf als dichteres. Vooral wanneer ze zich tot mannen richt, benadrukt ze dat ze slechts 'dorre en schorre klanken' zingt en dat 'haar zwaantje zich door schaamte in het liesbos verholten hield'. Maar dat zij er ook trots op is dat 'haar zwaantje' gepubliceerd wordt, blijkt uit de vele woordspelingen met de titel van de bundel. Het voortdurend gebruik van verkleinwoorden daarbij, wijst evenwel op een immer gepaste bescheidenheid.

De bundel bevat daarnaast nog vier landelijke samenspraken in het Fries, enkele gedichten in het Frans en zeer veel pastoraal-erotisch getinte poëzie, met welke traditie ze goed bekend geweest moet zijn. De adressaten van deze gedichten zijn vaak vrouwen. Vooral in de gedichten voor E(lisabeth) J(oly) komen sterke emoties naar voren.

Het is buitengewoon jammer dat er juist van de persoon Titia Brongersma zo weinig te achterhalen is. We weten niet hoe oud ze was toen ze haar vriendschapsgedichten schreef, we weten haar sociale positie niet in de kringen waarin ze verkeerde. Was ze de leidster van een cultureel-geïnteresseerde groep, of was ze bijvoorbeeld gouvernante bij een van de in haar boek voorkomende families, of was ze een broodschrijfster die voor haar clientèle op verzoek allerlei soorten gedichten schreef, van gelegenheidspoëzie op bruiloften en verjaardagen af tot liefdesgedichten voor jonge aanbidders? Zolang we niet meer weten is de interpretatie van deze poëtisch niet zeer hoogstaande, maar literair-historisch buitengewoon interessante bundel erg moeilijk.

1. Op een bonte gekruiste spin Dit gedicht over een spin voor het venster van de dichteres is gebaseerd op de mythe van Arachne en Minerva. Arachne was een Lydisch meisje dat na het winnen van een weefwedstrijd met Minerva door deze in een spin werd veranderd.

Op een bonte gekruiste spin, die enige weken voor mijn
vensterglas in haar net haar had verhouden, doch door
een koude noordenwind verjaagd, en haar uitgespan* gebroken

- Arachne is verhuisd en haar tapeet gebroken
Door Boreas* helaas! nu is mijn spintje voort,
Had ik de macht, zij waar' daarover al gewroken,
Maar vrees dat 't arme dier in 't woeden is vermoord.
5 Ei, Noordse beer, wat deed die kruisling u voor schade,
Zij ving maar vliegjes in haar nietig uitgespan,
Waarmee zij soberlijk haar holle buik verzaadde,
Minerv' hoeft haar nu niet te leggen in de ban,
En had om 't prijslot met haar niet te horen weven,
10 Wijl z' Pallas door de vlucht vanzelf de eer komt geven.*

Titel web
2 noordenwind
10 nl. door te vluchten geeft de spin aan Pallas
(Minerva) de eer. Die wint nu de wedstrijd.

2. De woedende leeuw Voorbeelden van vrouwelijke beroemdheden zijn te vinden in lofboeken op de vrouw, zoals Van de wtmentheyt des vrouwelicken geslachts van Van Beverwijck (1639), 'Het lof der vrouwen' van Johanna Hoobius (1643)* en de Gallerye der vrouwen van Ludolf Smids (1685). Wellicht heeft Brongersma zich voor dit type lofdichten laten inspireren door dit laatste werk, waar ze zelf een lofdicht voor schreef. In het volgende gedicht prijst ze de moeder van een eigentijdse heldin die het niet op zich liet zitten dat ze schandelijk verlaten werd.

De woedende leeuw of de Lyonse amazone, die haar had
verloofd aan een edelman tot Lyons: die haar verachtelijk
verliet, waarover gehoond, heeft hem (in mans gewaad zijndel)
aangeranst, zoals zij uit de comedie kwam, en doorsteken,
zodat hij dood bleef liggen; voorgevallen tot Lyons in de maand
januari 1685

Ik noem haar Lione.

- Weg Dido, weg Lucretia*
Weg heidens rot, met al uw spoken,
Liones offer is aan 't roken
Zij stapt de Franse Judith* na:
5 En wint (zo d' eer daar is gelegen)
De lauwerkroon, door vuist, en degen.
'Verrader', roept ze als verwoed,
'Gij die vermaak neemt in de spelen
Van vreemdigheên op treurtonelen?
10 Koom nader, met een frisse moeder.
Ik zal u leren maagden schennen,

1 beide vrouwen pleegden zelfmoord om hun eer te
redden
4 Jeanne d'Arc; Judith was een bijbelse figuur die een
vijandelijke veldheer wist te doden

- En mij niet meer te willen kennen'.
 Mids* rijgt ze dwars den schenner door
 Die zij de laatste snik ziet geven
 15 Wijl hij beroofd is van het leven.
 Daar zeit ze nog: 'Dat hebt ge voor
 De trouw, zo trouwloos mij ontzwoeren
 Ga rover daal in Pluto's koren*'.
 Daar vlucht den dapp'ren Amazoon
 20 En poogt zo 't onheil te ontwringen
 Terwijl haar 't halsrecht* aan kooft dringen,
 Doch dit is recht bedriegers loon:
 Geen leeuw laat zich van wolven terten
 Een vrouw trotseert vaak mannen-herten.

- 13 ondertussen
 18 de onderwereld
 21 door justitie geëiste doodstraf

3. Op de afbeelding van Eliseen Dit is een van de vele liefdesliedjes, waarin de naam Elise [Elisabeth Joly] voorkomt. Ze speelt een belangrijke rol in het boek en haar portret wordt vaker genoemd in de bundel, bijvoorbeeld op p. 44: 'Op het vereerd trosje gele aurikelen [primula auricula, rotsuinplant] in de late herfst, die ik geplaatst heb boven de afbeelding van Elisa hangende in mijn schrijfkamertje.' In dit gedicht is de spreker overigens een man, Cleonte. Blijkbaar was het in de petrarkistische traditie moeilijk om als vrouw een vererend liefdesgedicht voor een vrouw te schrijven. Als Cleonte naar de afbeelding kijkt, lijkt het alsof die tot leven komt, en zo ontstaat een petrarkistisch vrouwenportret.

Op 't gezicht van* de afbeelding van Eliseen,
 Cleonte aan Eliseen

Toon: Air

- Als ik mijn blikken opwaarts sla
 Om u gestalt' te meten,
 Zo dunkt mij dat ik verder ga,
 En al uw doen kan weten,
 5 Want, Eliseen, ik zie uw hals,
 'k Zie oog, en lipjes roeren*
 Zo 't schijnt, en 't hoeft bevederd als
 Een Mars* die krijg wil voeren.
 Neen, neen gij zijt als een Diaan,
 10 Wanneer ze moe van 't jagen
 Wil naar 't geberg van Latmus gaan
 Om daar naar haar behagen
 Endymion te zoeken, waar
 Haar hert leit in geklonken*,
 15 Of als een Amazoon die haar
 Ten strijde op doet pronken.

- Titel op het zien van
 6 bewegen
 8 god van de oorlog
 14 Diana, de godin van de jacht, werd verliefd op de
 herder Endymion, die tot een eeuwige slaap op de
 berg Latmos was veroordeeld

- Zo schoon zijt gij ha! Eliseen
 In mijn verliefde ogen,
 Ik wissel voor u geen Heleen*
- 20 Hoe krachtig van vermogen,
 Neen, neen gij zijt mijn herten lust,
 De schuimgodes* moet wijken,
 Uw schets stelt het gedacht in rust,
 Gij zult de prijskroon strijken*.

- 19 de vrouw om wie de Trojaanse oorlog werd
 uitgevochten
- 22 Venus
- 24 veroveren

Bron

De Bron-swaan of mengeldichten van Titia Brongersma Bestaande in Lof-Gedigten, Geestelijke stoffen, Gesangen, Af-beeldingen, Verjaar-Gedichten, Lijk-klachten, Bruylofs-Sangen, Vertalingen, Byvallen, Omgeefels, en Raatselen. Groningen 1686.

(Prov. Bibl. Leeuwarden, sign. A. 2383)

(1) p. 52.

(2) p. 43-44.

(3) p. 158-159.

Literatuur

R. Brongers, 'Komôf en fermidden fan Titia Brongersma'. In: *It Beaken* 58-1 (1996), p. 14-25.

W.E. Collins, 'The Frisian Poems in Titia Brongersma's "Bronswaan"'. In: *The Modern Language Review* 19-1 (1924), p. 84-94.

M. Meijer Drees, 'Het roemrugt'bre jufferdom van Groningen. Over *De bron-swaan, of mengeldichten* van Titia Brongersma'. In: H. Duits, A.J. Gelderblom en M.B. Smits-Veldt (ed.), *Klinkend boeket. Studies over renaissance-sonnetten voor Marijke Spies*. Hilversum 1994, p. 151-157.

Lia van Gemert, 'Hiding behind words? Lesbianism in 17th-Century Dutch Poetry'. In: *Thamyris* 2-1 (1995), p. 11-44.

□

C. Mommael

(?, ? – ?, ?; actief in Delft ca. 1740)

In een van de spaarzaam overgeleverde drukken van Willem Deurhoffs *Verklaaring van het Boek Jobs* (1741) is in het voorwerk een 'Troostende treurklacht' te vinden, ondertekend 'C. Mommael, Huisvrouw van Jan vander Wall'. In het zes pagina's tellende gedicht neemt de Delftse dichteres stelling in het destijds gerucht-makende 'Deurhoff-proces' rond Deurhoffs commentaar op het bijbelboek *Job*.

Deurhoff (1650-1717) was een produktief schrijver van stichtelijke en wijsgerige werken en had zich verdiept in het gedachtengoed van Descartes en Spinoza. Zijn opvattingen ondervonden zowel grote bijval als felle weerstand: hij verzamelde enerzijds een kring vurige aanhangers om zich heen, anderzijds viel hij in ongenade bij veel predikanten, die hem als een verkapte spinozist beschouwden, wat voor hen zo ongeveer 'godloochenaar' betekende. Toen meer dan dertig jaar na Deurhoffs dood op het initiatief van Johan van de Velde gewerkt werd aan het drukken van de *Verklaaring van het Boek Jobs*, greep de justitie in. Van de Velde moest samen met Christiaan Petersen, met wie hij de uitgave aan het maken was, voor de rechter verschijnen. De tekst werd geconfisqueerd en beide mannen werden op negen punten van ketterij veroordeeld. De advocaat Hermannus Noordkerk – niet voor niets later een vriend van Betje Wolff⁹ – wist in hoger beroep het vonnis in 1743 echter te vernietigen. Hij hield een pleidooi voor de vrijheid van meningsuiting en drukpers. Hoewel het drukken van de *Verklaaring van het boek Jobs* onderbroken werd, was er toch al een groot deel van gereedgekomen: er zijn enkele exemplaren van een druk uit 1741 bewaard gebleven; deze beslaan twee delen, waarvan het tweede steeds abrupt afbreekt.

De achttiende-eeuwse arts Johannes Monnikhoff (1707-1787) was de eigenaar van het exemplaar van de *Verklaaring van het boek Jobs* waarin het kritische gedicht van Mommael is opgenomen. Monnikhoff had het gedicht privé laten inbinden, want in andere exemplaren ontbreekt het. Zijn exemplaar is in nog meer opzichten uniek: hij voegde ook nog een portret van Deurhoff toe en drie drempeldichten, waaronder één van eigen hand. Daarnaast vulde hij het ontbrekende gedeelte van Deurhoffs tekst in eigen handschrift aan en schreef hij een lange *Nareeden*, waarin hij verschillende aspecten rondom het geruchtmakende proces nader belicht. Mommaels gedicht moet kort na het proces in 1741 tot stand zijn gekomen. Waarschijnlijk stelde Monnikhoff het echtpaar Van der Wall- Mommael per brief op de hoogte van wat er tijdens het proces was voorgevallen. In reactie daarop schreef Mommael vervolgens een gedicht, waarin zij de gang van zaken scherp veroordeelde: het verboden boek was in haar ogen geenszins spinozistisch, maar 'vol geleerdheid, en met Godvrucht doorweven'. Het was een 'treffelijk werk', dat 'zeer nut zou zijn geweest' 'tot opbouw van Gods Kerk' en betreurenswaardig waren de 'lasterblaën, waarmee 't vals' werd 'beticht'.

Monnikhoff, die heden ten dage onder Spinozakenners bekendheid geniet vanwege zijn afschrift van Spinoza's *Korte Verhandeling van God, de mensch en deszelvs welstand*, was een vurig bewonderaar van Deurhoff. Hij schreef verschillende werken van Deurhoff af en stelde diverse malen een levensbericht van hem op. In de *Nareeden* bij zijn exemplaar van het omstreden boek van Deurhoff maakte de achttiende-eeuwse arts duidelijk waarom hij de verzen van Mommael voorin zijn exemplaar had toegevoegd: '[want dit] fraai gedicht dier Delftse dichteres, wij waardig hebben geacht om nevens dit werk te plaatsen.' Even eerder had hij ook genoteerd dat als reactie op de bovengeschetste gebeurtenissen een bijdrage uit de 'dichtkundige pen' van Mommael 'in druk' tevoorschijn gekomen was. Met andere woorden: Mommael zelf (of haar echtgenoot) had al voor publicatie gezorgd. Dit pamflet is echter niet overgeleverd.

Het is jammer dat we eigenlijk niets van Mommael weten. Ze moet een zelfstandig denkende vrouw zijn geweest en ze was ook niet bang uitgevallen gezien haar stellingname tegen het overheidsoptreden.

Troostende treur-klacht Mommael verbaast zich erover – gezien de vss. 4-6 kennelijk mede namens haar man – dat men dit werk 'spinozistisch' en zielbedervend noemt, terwijl het juist zo geschikt is tot stichting van Gods kerk. De bijbelse figuur van de lijdzame Job leent zich in dit kader uiteraard voor allerlei lessen. Job werd immers door veel gruwelijke plagen onder druk gezet om zijn trouw aan God te beproeven, en werd bovendien nog vals beschuldigd. Woordspelingen met 'druk' zijn dan ook niet van de lucht en Deurhoffs lasteraars worden, net als die van Job, op hun plaats gezet. En zoals Job standvastig bleef en ten slotte door God in ere werd hersteld, zo wenst de dichteres ook berusting en hemelgerichtheid toe aan de nu vervolgd. In het kader van de polemie is het uiteraard een sterke kant van het gedicht dat het zo bijbels is getoonzet.

Troostende treur-klacht over het beletten der drukking van de voortreffelijke uitleg van het boek Jobs, door den wijsberoemden en zaligen heer Willem Deurhoff, en uitgegeven door den zeer geleerden en godvruchtigen here, de heer Joan vanden Velde.

- Daar leit, daar leit, helaas! dit heerlijk boek aan stukken,
 Nu 't voortgaan is belet om 't zelve af te drukken;
 Dewijl 't van hoger hand is heen- en weggevoerd,
 Waarover onzen geest in 't diepste is ontroerd.
- 5 Wij waren zeer ontsteld, en stonden als verslagen,
 Wanneer wij uw bericht aan ons hierover zagen,
 Omdat dit hierdoor schijnt te zijn geëvenaard*
 Met schriften, die men moet verdelen van der aard;
 Of* 't Spinozistisch was, om zielen te bederven:
- 10 En daarom moest zo vroeg in zijn geboorte sterven.
 Daar 't in het tegendeel, tot opbouw van Gods kerk,
 Zeer nut zou zijn geweest, want 't is een treffelijk werk,
 'Tgeen vol geleerdheid, en met Godvrucht is doorweven.
 't Voorbeeld van lijdzaamheid wordt daarin na 't leven,
- 15 Op 't klaarste afgemaald, en in het licht gesteld.
 'k Breid dit niet verder uit; hier is te ruimen veld:
 Wie 't leest die ziet 's mans geest in dit verheven schrijven,
 Tot aan het hoog gewelf, op vlugge wicken drijven:
 Maar zo den lezer met vooroordeel zwanger gaat,
- 20 Dan noemt men honing roet, en 't alderbeste kwaad.
 'k Verbeeld mij, hoe 't gerucht u saam ook zeer
 ontstelden,
 En wel op 't alderzwaarst de heer Jan van der Velden;
 Omdat dit waardig, wijs en grijs godvruchtig hoofd,
 In die omstandigheid, (o smert!) nog heeft beloofd –
- 25 Ja moest* naar 'tgeen gij ons hebt in uw brief geschreven –
 Dat hij 't geen was gedrukt, 't gerecht zou overgeven:
 Een stuk, waaraan dien heer veel tijd en neerstigheid,
 Met onvermoeiden ernst te koste heeft geleid:
 Want heeft dit ganse werk, toen Deurhoff was in 't leven,
- 30 Geschreven uit zijn mond, en nu in 't licht gegeven;

7 gelijkgesteld

9 alsof

25 ja, dat wel moest

- Nadat hij 't had geschikt* en in een stand gebracht
Om 't licht te kunnen zien – dat leit nu gans veracht.
In plaats van dat men zich hiervoor zou dankbaar tonen,
En met een letterkrans tot lof zijn schedel kronen,
35 Gelijk men mannen doet, die met een grote vlijt,
Tot nut van Sions volk* besteden zo veel tijd.
Wij nemen deel in uw, en zijn eerwaardens smerten,
En zijn hem dankbaar uit het binnenst' onzes herten;
En wensen hem tot loon voor al zijn arrebeid,
40 Gods gunst en eeuwig heil in Christus hem bereid.
Dus wordt Job nog gedrukt, nadat hij is gestorven:
Terwijl hij wordt gedrukt, zo schijnt geheel bedorven
Heer Deurhoff, ook met hem gesmadigd na zijn dood,
Terwijl hij zalig rust, met Job in Abrams schoot.
45 Doch dit en kan hun rust in God, in 't minst niet storen;
Zij kunnen dit gewoel in deze zaak niet horen,
Maar dit drukt onzen geest die nog op aarde zijn,
Wij voelen al dit leed, en smertelijke pijn.
Nu kan de lastertong hierover triomferen,
50 En met een blijden geest hoogmoedig gaan braveren,
Die 't zo ver heeft gebracht door wrevelmoed en nijd,
– Waartoe hij 't nooit bij God bracht in Jobs levenstijd* –
Dat hij zat in arrest, als nu, door zijne klachten,
Schoon hij hem toen zo wel als nu uit nijd verachtten:
55 Want God bezocht Job wel met bittere tegenspoed,
In zijn persoon, en ook zijn kindren, vee en goed,
Maar buiten banden vrij.* Zodat Jobs smerten rijzen
Door ongegronde klacht; die niemand kan bewijzen
Met redenen van kracht, die steunen op een grond
60 Die onweerleglijk is, door pen noch met de mond.
Dit is 't gemene lot voor die naar waarheid trachten,
Te graven naar die schat met alle hunne krachten,
Die zijn doorgaans veracht, gelasterd en gesmaad;
Men noemt dit ketterij, allenig maar uit haat.
65 Wij wensen, dat God eens aan zulke slechte bazen,
Die maar op kwaad gerucht van waarheidzoekers azen,
Een recht gezichte geeft van zo een wangedrag,
En haar in Christus ook vergeving schenken mag.
En dat hij deze zaak zal tot ons beste schikken,
70 En geven kloek verstand en oordeel die dit wikken;
Opdat dit waardig boek als rein en zonder fout,
Beproefd mag komen uit, gelouterd als het goud
Door 't vuur van Christi Geest, en aan den steen
; gestreken*
Van 't heilig Bijbelwoord; zo zullen zij 't vrij spreken
75 Van al die lasterblaën, waarmee 't vals wordt beticht,
En geven 't goedgekeurd dan weder in het licht:
Zo zal 't dus zijn hersteld, beroemd en waarder wezen,

31 geordend

36 het vrome kerkvolk

52 wat hem (die lastertong) bij God nooit is gelukt
tijdens Jobs leven

57 maar nooit in de gevangenis opgesloten

73 door de toeststeen beproefd

- Als ooit zo 't niet beproefd geweest zou zijn voor dezen.
 Dus krijgt Job andermaal, nadat hij door Gods hand
- 80 Gedrukt is en getoetst, aanzienlijker stand.
 Dus zullen wij hem in zijn wederkomst ontmoeten,
 Met blijdschap van ons hert, en vrolijkheid begroeten,
 Tot eer van Godes naam; die dit tot nut en vrucht
 Ons schenkt en wedergeeft, waarom nu wordt gezucht.
- 85 Doch zo 't God niet behaagt Jobs ballingschap te wenden,
 En hem in vrijheid weer tot ons terug te zenden;
 Dan wens ik, dat Hij ons wil geven zo een hert
 Gelijk hij eertijds schonk aan Job in zijnen smert.
 Dan zullen wij ons kruis getroost en willig dragen,
- 90 Berusten in zijn wil, en vrije welbehagen:
 En zeggen ook met hem: die God die 't eertijds gaf,
 Neemt door zijn vrije macht dit weder van ons af.*
 Wij willen zo wel 't kwaad ontvangen van den Here,
 Als 't goede, 'tgeen wij met ons ganse hert begere[n];*
- 95 En loven hem in 't kwaad zo wel als in het goed,
 Verloochend aan onszelfs in al wat ons ontmoet;
 Het gaat dan zo het gaat, zijn raad nooit spreken tegen,
 Maar met een stillen geest dus billijken zijn wegen.
 Zo volgt men Jezus na, gelijk hij heeft belast,
- 100 Van 't aardse los, en ook aan 't eigen ik niet vast.
 Wanneer wij zo onszelf en 't schepsel gans verliezen,
 Dan zijn wij best in staat om God alleen te kiezen;
 't Verheft den geest van d' aard', tot waar zij in God rust,
 In wiens gemeenschap is haar vreugd en hoogste lust:
- 105 Zodat ze niets begeert in hemel noch op aarde;
 Daar 's niets bestendig in, en al te slecht van waarde
 Dat zij dit zoeken zou; maar na wat hogers streeft,
 Dat aan den geest alleen een waar genoegen geeft.
 Dan kan men zelfs omringd van druk aan alle zijden,
- 110 Gelijk die van Hebreë, getroost zichzelfs verblijden,
 Omdat w' een dierbre schat, een eeuwig blijvend goed,
 Met haar deelachtig zijn, inwendig in 't gemoed.
 En zullen dan wanneer ons strijd is uitgestreden,
 Gewillig henen gaan met Simeon in vreden*,
- 115 En landen namaals aan in Salems vrede-stad*,
 Genieten daar 'tgeen hier nooit recht en wordt bevat.
 God doe ons vrienden saam, tot deze stand geraken,
 Waarin wij nooit meer werk van boeken zullen maken;
 Maar daar wij zullen zijn volmaakt van hem geleerd,
- 120 En alle leed en smert oneindig weg geweerd.
- 91-92 cf. Job 1:21
 94 cf. Job 2:10
 114 cf. Lucas 3:29
 115 het hemelse Jeruzalem.

Bron

W. Deurhoff, *Het voorbeeld van de Verdraagzaamheid onder de Goddelijke Bezoeken, vertoond in de uitlegging en Verklaaring van het boek Jobs*. Amsterdam 1741. 2 delen. Het slot van het tweede deel, een narede (gedateerd 1755) en de indices zijn bijgeschreven door J. Monnikhoff. (KB 128 G1)

Literatuur:

C. Sepp, 'Willem Deurhoff en zijne rechtszaak'. In: *Polemische en irenische theologie*. Leiden 1881. p. 202-242.

U

Christina Leonora de Neufville

(Amsterdam, 4 januari 1713 – Amsterdam, 6 april 1781)

Christina Leonora de Neufville werd geboren in Amsterdam als dochter van Leendert de Neufville (1677-1755), die bekend stond als beschermer van kunsten en wetenschappen, en Aleijda Oosterling (1683-1730). Ze was het jongste kind in het zeer welgestelde doopsgezinde gezin dat reeds drie zonen telde. Ze bleef haar hele leven ongehuwd waardoor ze zich volop aan studie en literatuur kon wijden.

In 1738 verscheen bij Izaak Duim te Amsterdam van haar hand een vertaling van een Frans treurspel van De Morand, getiteld *Childerik*. In het voorwoord zette ze nadrukkelijk uiteen waarom ze dit stuk had uitgekozen:

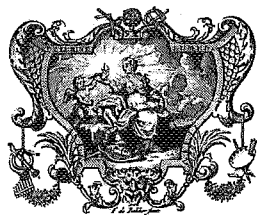
Childerik, Frans treurspel van den here De Morand, mij in handen zijnde gekomen, vond ik, bij de lezing, de vinding daarvan zo fraai, de karakters zo grootmoedig, verscheiden, en wel ondersteund, de onderhandelingen [episoden] zo wel geschikt, en de ontknoping zo voldoende, dat ik het niet alleen der vertalinge waardig oordeelde; maar het behaagde mij ook zo ongemeen, dat ik mijzelf vergetende, niet dacht daartoe onbekwaam te zijn.

Desalniettemin haastte ze zich om de gebruikelijke bescheidenheidstopen toe te voegen en verontschuldigde ze zich uitvoerig voor eventueel gemaakte fouten en 'misslagen'.

In hetzelfde jaar schreef ze een gedicht ter ere van de schilderes Rachel Ruisch, dat pas in 1750 tezamen met elf anderen lofdichten werd gepubliceerd in *Dichtlovers voor de uitmuntende schilderes mejuffrouwe Rachel Ruisch, weduwe van den kunstlievende heere Juriaan Pool*. Onder de dichters van de overige elf gedichten waren ook Sara Maria van der Wilp^o en Lucretia Wilhelmina van Merken^o.

Haar hoofdwerk publiceerde De Neufville in 1741. Het was een wijsgerig-theologisch getinte bundel getiteld *Bespiegelingen voorgesteld in dichtkundige brieven*. Het werk bevatte zes rijmverhandelingen,

BESPIEGELINGEN
VOORGESTELD IN
DICHTMAATIGE
BRIEFVEN,
DOOR
CHRISTINA LEONORA DE NEUFVILLE.

TE AMSTERDAM,
By PIETER MEIJER, voorlezer op den Vygendam.
MDCCLXII.

101 Titelpagina van de eerste druk (1756) van de wijsgerige *Bespiegelingen* van Christina Leonora de Neufville. Het vignet is van F. de Bakker.

waarvan de eerste drie bewerkte vertalingen waren van Voltaires *Discours en vers sur l'homme* en de volgende drie eigen inzichten bevatten. In 1762 verscheen een tweede druk (*Bespiegelingen voorgesteld in dichtmaatige brieven*), vermeerderd met een lange zevende brief over de onsterfelijkheid van de ziel. De Neufville had toen blijkbaar kennisgemaakt met het werk van de Duitse wijsgeer een wiskundige Christian Wolff (1679-1754), want geheel in zijn geest bewijst zij dat de ziel onstoffelijk en dus onvergankelijk is. Verder is in haar wijsgerig werk, met name in de vierde, vijfde en zesde brief, de traditie van het verlichtingsdenken en de fysico-theologie sterk aanwezig. De rede wordt voortdurend gehuldigd als de instantie die inzicht en waarheid kan verwerven op ieder gebied en in de schepselen der natuur is steeds Gods almacht te herkennen. In de vijfde brief over de samenleving spoort De Neufville de lezers aan tot naastenliefde en betrachting van de deugd. Dit komt de samenleving ten goede en ieder wordt gericht tot de liefde van God. Ook de wijsgeer dient zijn diensten ten nut van anderen aan te wenden, want: 'Zo leeft de wijsgeer, die, in kundige eenzaamheid / De nutte gronden tot de wetenschappen leit / Die hij ten voordeel van de maatschappij doet strekken.' Dit laatste heeft De Neufville met haar zedekundige *Bespiegelingen* in ieder geval zelf nagestreefd. De welgestelde De Neufville die zich eerst heeft geoefend in het vertalen van een treurspel, is dan opgeklommen tot een zelfstandig dichtende wijsgeer, die haar werk in dienst van de maatschappij stelt.

Bij toeval bleef een receptiedocument bewaard. Femina Heems^o blijkt vol bewondering voor het werk van haar nicht, dat zij toegestuurd kreeg via neef Jan Isaac de Neufville. Ze looft 'de uitmuntende geestigheid, losse stijl en verhevene gedachten, die op iedere bladzijde van dit pronkjuweel der Bespiegelingen uitblinken' (brief 17-2-1745).

1. Bespiegelingen (zevende brief; fragment) *In deze brief beargumenteert de Neufville dat de ziel onsterfelijk is, en wel met een ethisch doel 'opdat de volkomen zekerheid van de onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der ziel in het volle daglicht gesteld, en de mensen aangespoord worden, niet alleen om elkanderen alle tijdelijke welvaart, veiligheid en vergenoeging te brengen, maar ook op dat ieder, voor zichzelf, naar de middelen uitzie, die tot een eeuwige gelukzaligheid geleiden.'* Uit het fragment blijkt de grote rol die zij toekent aan de rede bij haar bewijsvoering. Enkele geleerde voetnoten van haar hand ondersteunen haar betoog.

Bespiegelingen voorgesteld in dichtmaatige brieven

Gelijk de zeeheld zich den weg niet zou bepalen
 Naar 't wijd te zoeken oord, maar in het zeespoor dwalen,
 Indien 't kompas niet, door den zeilsteen als bezielde,
 Voor hem de Noordstreek in het ongebaande hield:
 5 Zo dwaalde ook ons vernuft, als niet de zuivre reden (1)
 Ons op het waarheidsspoor geleidde, en voort deed treden.
 De redenheerschappij gaat verre, is niet bepaald
 Aan aardse grenzen, maar haar hoge luister straalt
 Ver boven 't stargewelf; daar zelfs de hemelingen (2)
 10 Erkennen 't groot geluk dat zij, door haar, ontvingen;
 En 't aardkroost, als het zich naar haar bevelen voegt,
 Doordringt de wetenschap, verheft zich, leeft vernoegd.
 Ook noopt die leidsvrouw hun vernuft zich te

onderwinden*

Een eeuwig heilbestaan voor hunne ziel te vinden;

13 Ook brengt de rede hun verstand ertoe zich ervoor
 in te spannen om

- 15 Opdat het, ongeschokt van 't rustloos aards gewoel,
 In zich 't vernoegen dat die kennis geeft, gevoel'.
 Europa's praal, paleis der verzeiende reden!
 Uw hofzaal noopt ons voor haar marmren troon te treden,
 Opdat elk rechtgeaarde, een beuzlend leven moe,
 20 Met al zijn pogingen der reden hulde doe!

(1) Daar is een *naturelijke* en een *door konst beschaafde reden*. De *naturelijke reden* hebben alle mensen, en worden daarom *redelijke schepselen* genaamd; en wanneer deze *reden* door een *welopgeleide kennis* van *voornamen wetenschappen aangekweekt* is, en dus door de konst *beschaafd*, dan wordt zij in ons tot een *vaardigheid des verstands, om alles wat men beweert uit onwederprekelijke gronden onwankelbaar te bewijzen*. Hiertoe behoren de *sluitredenen*: waarvan een *goed besluit niet te ontkennen is*, wanneer de *bovenste stelling (propositio major)* een *algemene kundigheid (axioma)* en de *onderste stelling (proposito minor)* een *ondervinding* is. *Onwederprekelijke gronden* zijn de *wet van tegenstrijdigheid*, en de *reden waarom iets dus is, en niet anders*. enz.
 (2) Hoe *hoger en doorziender de reden van Gods schepselen* is, hoe meer zij hun *geluk vergenoegen*, en *Hem*, die hen daarin *plaatst*, kunnen *kennen*.

2. Op de uitmuntende schilderkunst van mejuffrouwe Rachel Ruisch *Rachel Ruisch* is beroemd vanwege haar natuurgetrouwe schilderijen van bloemen en fruit. Om haar te prijzen maakt De Neufville gebruik van het klassieke verhaal over de schilder Apelles, die zo natuurgetrouw druiven schilderde dat de vogels ze kwamen opeten. De Neufville doet het voorkomen alsof ze uitgenodigd was een schilderij te bekijken maar niets zag dan echte vruchten.

Op de uitmuntende schilderkunst van mejuffrouwe Rachel Ruisch

- Hoel waar ben ik heen verdwaald?
 Moest ik niet bij Ruisch aanschouwen
 Vruchten door haar hand gemaald?
 Mag ik op haar woord niet bouwen?
 5 Neen, zij misbruikt te veel mijn lichtgelovigheid;
 't Zijn ware vruchten, als een tafereel bereid.

 'k Zal mij van haar loosheid wreken:
 Schik een weinig aan een zij:
 'k Zal de druif van 't steeltje breken;
 10 Proeven van haar schilderij.
 Hoel is 't geen druif? is 't verf? ... ik sta, als opgetogen;
 Door u, als eer Apell' 't gevogelt' deed, bedrogen.

 Zeg mij, schepster van 't gebloemt'!

- Vreest gij niet, dat in u de aarde
- 15 Uw vermetel pogen doemt,
 Dat gij stout het recht aanvaardde
 Van schoner bloem en vrucht te brengen aan den dag,
 Dan immer stervling uit haar schoot geboren zag?
- 'k Heb nog meer tot uwe lasten*.
- 20 Vind gij 't niet een weinig wreed,
 Dat de grage tong moet vasten,
 Daar ons oog zo gretig eet?
 'k Misgun die bij, zo wel getroffen door uw handen,
 Dat zij die schone vrucht vermetel aan mag randen.
- 25 't Schijnt dat mij uw lachje vraagt:
 'Heeft de smaak bij u het voordeel,
 Dat ze uw achting met zich draagt,
 Boven 't oog en 't keurig oordeel?'
 Neen, loze vraagster! neen; 't gezicht is edler zin.
- 30 Dus is 't, of 't voegt voor 't minst, dat ik dien meer bemin.
- 'k Zal dan spreken uwer waardig
 Nooit aanschouwde ik fris gebloemt'
 Dat zo wel geschikt, zo aardig
 Op zijn schilderesse roemt.
- 35 Die druif en perzik, die ge uw schepseltjes moogt heten,
 Zijn meer bekwaam, dan ik, uw gaven uit te meten.

- Wat verlies waar 't voor de kunst,
 Als gij ophield ooft te malen,
 Haar onttrokt uw nutte gunst!
- 40 Neen; vaar voort ons oog te onthalen,
 Met vruchtwaranden, dat 't gezicht* verheugd in weidt.
 Zo krone uw kunstpenseel u met de onsterfelijkheid!

19 tot uw nadeel
 41 waar de blik

1738.

Bronnen

- (1) Christina Leonora de Neufville, *Bespiegelingen voorgesteld in dichtmaatige brieven*, Amsterdam 1762. p. 108 vv.
 (UBU ZOCT 2316)
- (2) *Dichtlovers voor de uitmuntende schilderesse mejuffrouwe Rachel Ruisch, weduwe van den kunstlievende heere Juriaan Pool*.
 Z.p. 1750. p. 3-5. (KB 842 B 10)
- De geciteerde brief GAA: fam. arch. Brants nr 88/1215 deel de Groot-Hulst.

Literatuur

- A.C. de Neufville, *Histoire de la maison de Neufville*. Amsterdam 1869.
- M.R. Wielema, 'Christina Leonora de Neufville. Wijsgerige poëzie onder invloed van Christiaan Wolff'. In: *De achttiende eeuw* 24-2 (1992), p. 155-174.

U

'Met de passer in de hand'

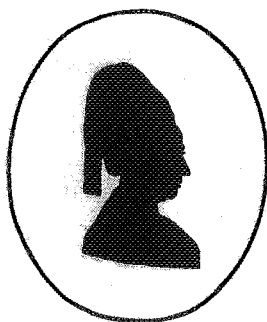
Petronella Johanna de Timmerman

(Middelburg, 2 februari 1724 – Utrecht, 1 mei 1786)

Petronella Johanna de Timmerman werd op 2 februari 1724 te Middelburg geboren als eerste kind van Pieter de Timmerman (1697-1753), die koopman, schepen van de stad en directeur van de Commercie-Compagnie was, en Susanna van Oordt (1697-1758). Daarna volgden nog twee zonen, namelijk Pieter de Timmerman (geb. 1729) en Hendrik de Timmerman (geb. 1733). Al vanaf haar veertiende begon Petronella Johanna de Timmerman te dichten, maar haar eigenlijke belangstelling lag bij de natuurwetenschappen. Haar vader, die een liefhebber was van de wiskunde en wijsbegeerte, stimuleerde de aanleg die hij in zijn dochter bespeurde en leerde haar met natuurkundige apparaten omgaan.

Haar belangstelling voor bijvoorbeeld astronomische verschijnselen bleek uit de eerste publicatie van De Timmerman uit 1746, getiteld 'Op de staartstar, zich vertoonende in de jaren 1743 en 1744'. In de jaren daarna dichtte ze verschillende gelegenheidsgedichten, waaronder de politiek getinte zegezing uit 1747 *Op de blijde inkomst van zijne doorluchtige hoogheid, Willem Carel Hendrik Friso [...]*, waarin ze de prins en het vaderland verheerlijkt en een lange *Herders- en visscherszang op den algemeenen vrede, gesloten te Aken [...]* uit 1748. Dit laatste gedicht bestaat uit een landelijke samenspraak tussen de herder Damon en de visser Mykon, die geheel in Zeeuwse omgeving gesitueerd is.

In 1749 trouwde De Timmerman met Abraham Haverkamp, commies bij de raadpensionaris en ontvanger van het zegel. Naar aanleiding van het huwelijk verscheen een bundel 'Huwelijkszangen'. In de gedichten wordt De Timmerman herhaaldelijk geprezen vanwege haar dichterskwaliteiten – ze wordt zelfs de Zeeuwse Sappho genoemd –, maar ook haar astronomische kunde blijkt aanleiding tot lofprijzing. Het echtpaar schreef zelf eveneens regelmatig gedichten voor huwelijksbundels van hooggeplaatste burgers, die ze soms samen ondertekenden. In deze uitgaven zijn vaak de namen van Lucretia Wilhelmina van Merken^o en van de dichtende neef Jan de Timmerman, pensionaris van Middelburg, te vinden. Uit bewaard gebleven

PETRONELLA JOHANNA
DE TIMMERMAN,

Gebooren te Middelburg den 2 February 1724
Gestorven te Utrecht den 1 May 1786.

106 Silhouetportret van Petronella Johanna de Timmerman, zoals opgenomen in haar *Nagelaatene gedichten* (1786).

handschriften blijkt overigens dat de echtelieden al voordat ze met elkaar trouwden elkaar in dichtvorm uitdaagden door elkaar eindrijmen te geven met het verzoek om daar een passend sonnet op te schrijven.

Toen Abraham Haverkamp in 1758 overleed, kreeg De Timmerman toestemming van de Staten om zijn betrekking nog ruim een jaar waar te nemen. Ze bouwde tevens een fraaie bibliotheek op en verzamelde natuurkundige instrumenten.

In juni 1769 hertrouwde ze met Johan Friedrich Hennert (1733-1813), hoogleraar in de wijsbegeerte, wis- en sterrenkunde aan de universiteit te Utrecht. Vijf jaar later werd ze vereerd met de titel van honorair lid van het Haagse dichtgenootschap 'Kunstliefde Spaart Geen Vlijt'. Naar aanleiding daarvan vervaardigde ze een gedicht over de 'herscheping ener rups', waarin ze nauwkeurig beschrijft hoe een rups tot vlinder wordt en waarbij duidelijk sprake is van een fysico-theologische inslag. In die tijd was ze ook bezig met een vertaling van Molières *Tartuffe*, die ze echter slechts tot het vijfde bedrijf voltooide. Op 5 maart 1776 werd ze plotseling getroffen door een hersenbloeding, die tot afasie leidde en die vermoedelijk ook haar dichtproductie afbrak. Tien jaar later, op 1 mei 1786, stierf ze ten slotte, toen ze haar koffer aan het pakken was om voor enige dagen naar haar zomerverblijf in Maarssen te gaan.

Haar leven lang was De Timmerman bevriend met de eveneens in Zeeland opgegroeide Betje Wolff^o, die haar meerdere malen opzoocht. Beide vrouwen hielden zich bezig met de studie van wijsbegeerte en natuurstudie en lazen auteurs als Leibniz, Wolff en Musschenbroek, wat de band verstevigd zal hebben. In een lang gedicht aan Anna van der Horst^o, dat opgenomen is in de bundel *Eenzame Nacht Gedachten over den slaap en den dood* uit 1765, heeft Betje Wolff haar vriendin uitvoerig geprezen. Betje Wolff maakt daarin een fictieve reis met Anna van der Horst naar Zeeland, waar ze een kijkje nemen in het studeervertrek van De Timmerman. Deze wordt beschreven als een geleerde vrouw die 'met de passer in de hand, doorluchte proeven geeft van haar doorwrocht verstand'. Nadat ze haar geleerdheid en studielust hebben bewonderd, wordt de reis vervolgd naar Amsterdam, waar nog twee andere 'sieraden onzer sex' wonen, namelijk Christina Leonora de Neufville^o en Lucretia Wilhelmina van Merken^o.

Nog in hetzelfde jaar van De Timmermans dood in 1786 gaf haar tweede echtgenoot J.F. Hennert haar *Nagelaatene Gedichten* uit, waarin – op een aantal vroege gelegenheidsgedichten na – alle gedichten

NAGELAATENE
GEDICHTEN
VAN
PETRONELLA JOHANNA
DE TIMMERMAN,
LID VAN HET NICHTLIEVEND KUNSTGENOOT-
SCHAP IN 's GRAVENHAGE,
UITGEGEEVEN
DOOR HAAR
ECHTGENOOT
JOH. FRED. HENNERT,

*Profesoor in de Mathesis en Philosophie
te Utrecht.*

Te UTRECHT,
Bij A. VAN PADDENBURG,
Akademie-Drukker, 1786.

107 Titelpagina van de *Nagelaatene Gedichten* (1786)
van De Timmerman, uitgegeven door haar echtgenoot
J.F. Hennert.

van De Timmerman bijeen gebracht zijn. Behalve de vele huwelijkszangen staan er ook nog twee gedichten in die wij nu beslist koddig zouden noemen. Ze dragen de titels 'Verschoningsbede van mijn hondje, aan mijne zuster' en 'Brief van mijn katje aan haar oude vriendin Joli, het hondje van mijn broeder'. Verder is er onder andere nog een gedicht 'Voor en tegen de wijn', een vers voor de dichter Jakob Spex en het hekel-dicht 'Droom', waarin ze zich keert tegen de slechte kwaliteit die veel gelegenheidsdichters leveren.

Hennert voorzag de *Nagelaatene Gedichten* bovendien van een dertig bladzijden tellende biografie van zijn vrouw. Uit deze karakterschets, waarin hij zich uitsluitend tot haar seksegenoten richt, spreekt een onvoorwaardelijke liefde voor zijn echtgenote, die neergezet wordt als dé ideale verlichte vrouw. Ze was volgens Hennert een in alle opzichten onwikkelde vrouw die een zedig leven leidde, 'ene beredeneerde religie' er op na hield en het huishouden met een 'wiskunstigen geest' nauwgezet regelde. Maar behalve dat was ze ook een zeer belezen persoon met een uitzonderlijke kennis van de wijsbegeerte en de natuurwetenschappen. Hennert vertelt hoe moeiteloos ze omsprong met meetkundige instrumenten en hoe graag ze empirisch onderzoek deed. Haar natuurvriendelijkheid moge blijken uit het volgende citaat: 'Nooit ging zij alleen of met mij in het aangename bos van Maarssen, waar wij een zomerverblijf hadden, zonder vergrootglas wandelen. Een kapel, een wormpje, een rupsje wierden al wandelende gegrepen en gezien, doch niet gedood. Na de proefneming wierden de diertjes in hun element teruggebracht.'

1. Op de staartstar (1746). Uit dit gedicht blijkt De Timmermans belangstelling voor astronomische verschijnselen. Ze spreekt in dit gedicht haar vertrouwen uit in rekenkundige activiteiten die verricht kunnen worden om plaats en kring van de komeet te beschrijven en wijst alle bijgeloof om-trent dergelijke hemellichamen af. In haar vrienden- en kennissenkring had men lof voor dit gedicht, wat onder andere blijkt uit de verzen die haar neef Jan de Timmerman, pensionaris van Middelburg, in de huwelijksbundel voor haar en Abraham Haverkamp schrijft: 'Ja, toen de staartstar lest, / De buurten had verbaasd van 't Leeuwendaals gewest, / Heeft zij heur' waren loop in enen zang beschreven, / Door hemelkenners als een meesterstuk verheven, / en vrijde dus al 't land voor starrewichlarij.'

Op de staartstar, zich vertonende in de jaren 1743 en 1744

- Gewiekte star, wat sleept ge een streek van glans,
In 't goud gepruik, door 's hemels blauwen trans!
Borduursel van 't ontzaglijke alvermogen!
O spiegel van het goddelijk verstand!
- 5 O kunstgewrocht van 's Makers wijze hand!
Wat schepsel volgt met dikwijls feilende ogen
Uw wondren loop in 't onafmeetlijk ruim?
De naarstigheid mag, zonder tijdverzuim,
Uw orde en plaats vaak trachten na te sporen:
- 10 Dan 't scherp en fijn, doch nauw bepaald vernuft,
(Dat eindig voor 't oneindige versuft)
Is stukswijze iets te kennen slechts beschoren.
Wie kan 't ovaal, wiens uiterste ons begroet,
Waarin gij rent de tekens tegemoet,
- 15 Uw afstand van de zonne- of wereldassen
Berekenen? terwijl gij 't stralend licht
Krijgt van dien gloed, naar wien ge uw neiging richt.

Wie zal uw kring in juiste maat afpassen?

- Maar ach! hoe wordt de luister, dien ge spreidt,
20 Ontluisterd door de drieste onwetendheid,
Die nooit het oog eens houdt omhooggeslagen;
Om, door 't gezicht dier hemelschilderij,
Der hoogste macht en opperheerschappij
De glorie van dat pronkstuk op te dragen.
- 25 Wat hoort men van het onberedend volk,
Wiens brein als met een zwarten damp of wolk
Van onkunde is bezwalkt, al dwaze vonden,
Vol fijmlarij en snode beuzelpraat,
Als waar' dat licht een bode van Gods raad,
- 30 Om onzen ramp en onheil te verkonden.
Wat dweperij! hoe wordt dus onbedacht
De onkreukbre wet* gekreukt en als veracht!
Waar wil dat heen? de waarheid aan te grimmen;
Te volgen 't spoor van 't blinde heidendom;
- 35 Uw eedle ziel te voeden met een drom
Van ijdlen waan, en loutre hersenschimmen.
Gij, die u veinst te zijn in Christus' kerk
Een steunpilaar, is dat nu christenwerk?
Is dat de les der godgewijde blaren*,
- 40 Die streng verbiën 't afdwalend bijgeloof?
Daar* gij, voor 't woord dier zuiv're heilstem doof,
Het ambt bekleedt der oude wichelaren?
Voorbarig mens, leg uw vooroordeel neer,
Zo 't niet te diep geworteld is, en leer
- 45 Met uw begrip eens door die nevels dringen,
Tot onderzoek, of niet die star beneên
Den halven kloot* ter westerkim geglêen,
Zich zelf vertoont den tegenvoetelingen:
Stemt gij dit toe, ei zeg mij welk een land
- 50 Zal door Gods straf dan worden aangerand?
Of zou die plaag al 's werelds oorden treffen?
Neen, 't heilig recht der opperste genâ,
Wier liefde slaat den vromen teder gâ,
Zal de eedle deugd voor de ondeugd steeds verheffen.
- 55 Dies staak uw drift, eer 's Hemels strenge wraak
't Oproerig hart met haren bliksem raak'!
- 32 goddelijke wet
39 bijbelbladzijden
41 terwijl gij
47 wereldbol

2. Aan de geestrijke Elisabeth Bekker (1756). *In dit sonnet bedankt Petronella Johanna de Timmerman Betje Wolff voor een haar toegezonden lofdicht. Haar vriendin heeft zich echter vergist: de opgeschreven lof past niet bij haar maar eerder bij Van Merken! Tussen beide Zeeuwse vrouwen heeft een levenslange vriendschap bestaan, waarbij Betje Wolff in zekere zin opkeek tegen de veertien jaar oudere De Timmerman. Zo was het bijvoorbeeld op instigatie van De Timmerman dat Betje Wolff in 1760 of 1761 de door haar vurig bewonderde (Lucretia) Wilhelmina van Merken° een bezoek bracht.*

Voetnoot (a) in onderstaand gedicht is een toevoeging van De Timmermans tweede echtgenoot J.F. Hennert.

Aan de geestrijke juffrouw Elisabeth Bekker (a)

Gij vlecht me, Elizabeth, een lofkrans om de haren
En maalt mijn beeltenis in uwe poëzij.
Dan, hoe ik meer en meer blijf op dat kunstwerk staren,
Hoe ik mij minder ken in uwe schilderij.

- 5 Uw dichtpenseel belust een meesterstuk te klaren,
Vergist in 't voorwerp zich, en daar* gij oogt op mij,
Treft Wilhelmina, die door 't klinken van heur snaren
Apol ten reie zingt, aan 't wimpelvoerend IJ.

- Ik volg bedeesd van ver geleerdheids wijze stappen.
10 De wijsgeer lokt mijn geest, 'k bemin de wetenschappen,
De dichtkunst bovenal en die haar hulde doet.

Neem vrij de proef hiervan, 'k zal vriendlijk u ontvangen;
Verlekkerd op het schoon van uw verheven zangen,
Zie 'k reeds dien dag, dat uur reikhalzend tegemoet.

(a) De originele dichteres, aan welke deze verzen zijn toegeschreven, is sedert hare eerste en luisterrijke jeugd ene vriendin van mijne echtgenote geweest. De geestige brieven, welke mejuffrouw Wolff aan mijne vrouw geschreven heeft, heb ik kort na het overlijden van hare vriendin met die vertroostende aandoeningen herlezen, welke de vriendschap in de tijden der droefheid verwekt.

6 terwijl

3. Verschoningsbede van mijn hondje In de achttiende eeuw krijgen huisdieren meer plaats in de literatuur. Het grappige gedichtje van De Timmerman had ook bij het nageslacht nog enige bekendheid, getuige een notitie in de *Vaderlandsche letteroefeningen* van 1808 in verband met een bundeltje verhalen en schetsen waarover weinig goeds valt op te merken; een gedichtje op een hondje is echter aardig en deed ons aan 'recht lieve stukjes van wijlen mevr. Hennert, denken' (I, 263).

Verschoningsbede van mijn hondje, aan mijne zuster

- Met diep berouw in 't honds geweten,
Zie 'k och! te laat mijn wilden aard,
Hoe 'k onbesuisd en onbedaard,
Uw waaier heb aan stuk gebeten.
- 5 'k Herdenk het daaglijks met chagrijn,
Nu 'k aan een touw lig vastgebonden,
Ja zelfs ten spot der burenhonden
Niet zonder boei op straat verschijn.
Maar, zusje van mijn meesteres,
- 10 Vergeef, uit mededogendheid,
Mijn wanbedrijf en onbescheid.
Denk, 't was een *coup de la jeunesse*.
Ontvang, schoon minder in waardij,
Dit windverwekkertje* uit mijn pootje.
- 15 Ik blijf, met poes, mijn speelgenootje,
Uw onderdanigste JOLIJ.

14 waaier

Bron

Petronella Johanna de Timmerman, *Nagelaatene gedichten*. Uitgegeven door haar echtgenoot Joh. Fred. Hennert. Utrecht 1786.

(1) p. 19-22.

(2) p. 57-58.

(3) p. 81-82.

Literatuur

P.J. Buijnsters, 'Petronella Johanna de Timmerman (1724-1786), een vrouw van de Verlichting'. In: *Literatuur* 1 (1984), p. 19-21.

F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*. Middelburg 1890-1893. Deel 4, p. 769-770.

□

Voor godsdienst en vaderland

Hester Wilhelmina Callenburch Baartmans

(Utrecht, voor 1768 – Utrecht, 22 mei 1826)

De eerste publicatie die bekend is van de Utrechtse Hester Wilhelmina Callenburch Baartmans dateert van 16 november 1768. Het betreft een religieus huwelijksdicht voor de predikant Hubertus Swanenburg, werkzaam in de Hervormde Gemeente van Utrecht. Bij het overlijden van dezelfde, vier jaar later, schrijft Callenburch Baartmans een rouwklacht, die samen met twee gedichten van anderen gedrukt wordt. Dat haar poëzie in eerste instantie binnen haar eigen geloofsgemeente een rol speelde, blijkt uit het feit dat ook haar derde gepubliceerde gedicht een gelegenheidsgedicht is dat geschreven is voor een predikant uit de Hervormde Gemeente waartoe zij behoorde. Het is getiteld 'Rouwklacht op de dood van den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heer Michaël Buys, Waardig leeraar in Gods gemeente te Utrecht. Den 17 van Herfstmaand 1781.' Deze gedichten zijn nog aanwezig in het gemeente-archief te Utrecht.

Des te verrassender is het dat de enige dichtbundel van Callenburch Baartmans die in 1794 verscheen bij Henricus van Otterloo, boekverkoper op de Oude Gracht, naast overwegend religieus stichtelijke poëzie ook politiek getinte gedichten bevat. De bundel met de titel *Gedichten* beslaat 264 pagina's en valt uiteen in vier gedeelten. Er is allereerst een lange 'Lof van Messias Dood. In VI. zangen', gevolgd door een afdeling 'Vaderlandse gezangen'. De derde afdeling bevat 'Mengelzangen', waaronder een lange pastorale veldzang, en ten slotte is er een deel getiteld 'Gezangen'. In het voorafgaande voorbericht zegt de dichteres duidelijk wat haar doel bij het schrijven was: 'Mijn enig oogmerk was, u nuttig te vermaken, Gods groten naam ter eer'.

GEDICHTEN,

V A N

HESTER WILHELMINA,
CALLENBURCH
BAARTMANS.

T: U T R E C H T,

Bij HENRICUS VAN OTTERLOO,
Boekverkooper op de Oude Gracht, tuschen
de Bakker- en Bezem-brug.
M D C C X C I V.

133 Titelpagina van de bundel *Gedichten* (1794)
van Callenburch Baartmans.

De gedichten met politieke thema's bevinden zich in de tweede en de vierde afdeling. De Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) vormt de historische achtergrond voor de afdeling 'Vaderlandse Gezangen'. Zo is er een dankdicht op de Nederlandse overwinning op de Doggersbank, dat doet denken aan een gedicht van Hiëronymus van Alphen op dezelfde gebeurtenis. Ook is er een lang pleidooi voor het behoud van de Nederlandse bezittingen in Azië, Afrika en Amerika: 'Gods alomtegenwoordige gunstige regering; opgemerkt, in de bescherming van Nederlands bezittingen in de drie werelddelen; Azië, Afrika, Amerika. In den oorlog met England in den jare MDCCCLXXXI'. Het plunderen van volgeladen terugkerende schepen door de Engelsen wordt door de dichteres sterk veroordeeld.

In de afdeling 'Gezangen' staan onder de noemer 'Gezangen op den inval en uittocht der Fransen' teksten die betrekking hebben op de oorlogsverklaring in 1793 van de Fransen aan Nederland. De teksten zijn anti-Frans en doordrenkt van een religieuze moraal. Callenburch Baartmans lijkt zich eerder aan de kant van de orangisten geschaard te hebben dan aan patriottische zijde, te meer daar ze in een veel later pamflet (KB 23839) uit 1814, het herstelde 'Neêrland' en de geïnstalleerde vorst bejubelt. Het is het laatste geschrift dat we kennen van de Utrechtse. In de tussenliggende tijd, respectievelijk in 1803 en 1812, verschenen slechts twee pamfletten naar aanleiding van de dood van twee predikanten van de Hervormde Gemeente. Op 22 mei 1826 overleed ze.

Dankzegging van Nederland op de overwinning op Doggersbank *Nederland* *wordt biddend ingevoerd en daarmee vanzelfsprekend aan de goede kant geplaatst.*

Dankzegging van Nederland op de overwinning
op Doggersbank op de Engelse vloot.
Den vijftden van Oogstmaand MDCCCLXXI

- Terwijl ik biddend op U wacht,
O Heer! in mijn ellenden,
Wordt mij de blijde maar* gebracht
Dat Gij Uw hulp woudt zenden:
- 5 Gij hebt mijn koopmansvloot bevrijd,
Gij maakt mijn zeevolk helden,
Verwinnaars van een zwaren strijd!
'k Wil dankende U vermelden!

- Brittanjes vloot stout op beleid
- 10 En macht, zingt zegezangen:
'Triumf', roept hun hovaardigheid,
'Alreeds zijn zij gevangen!'
Maar Neêrlands God belacht omhoog,
Hun ijdel zegepralen,
- 15 Hij sloeg in gunst op ons zijn oog,
En stelt hun trotsheid palen.

- Gij gaaft mijn zeevolk wijs beleid,
En heldenmoed in de aderen;
Gij wrocht in hun die dapperheid,
- 20 Weleer den roem der vaderen;

3 tijding

O Heer 't zijn Uw geschenken!

- 65 Zie op mij neer weldadig God,
Ontvang mijn lof, mijn bede!
'k Voer de oorlog naar Uw hoog gebod
Alleen om goede vrede;
Verlos mij dan van dwinglandij,
70 Spoed U ter hulp van wezen!
Toon luisterrijk Uw heerschappij;
Dan wordt Ge alom geprezen!

Bron

Hester Wilhelmina Callenburch Baartmans, *Gedichten*. Utrecht 1794. p. 96-100. (UBU 513 E 16)

Gegevens uit het Utrechts gemeente-archief.

U

Dichtende dienstmaagd

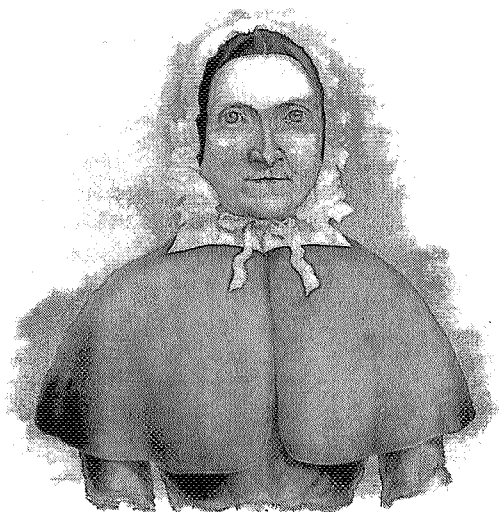
Francijntje de Boer

(Harlingen, 18 oktober 1784 – Heerenveen, 7 maart 1852)

Als schrijfster van kinderversjes genoot Francijntje de Boer in de eerste helft van de negentiende eeuw beslist enige bekendheid. Haar bundel *Gedichtjes voor kinderen* (1817) werd ten minste zeven maal herdrukt en in 1835 zelfs in het Frans vertaald. Daarnaast schreef ze ook gedichten voor volwassenen. Op de titelpagina's van de twee bundels voor dat publiek wordt duidelijk haar functie vermeld: 'Dienstmaagd te Sneek.'

Francijntje de Boer werd geboren op 18 oktober 1784 in Harlingen als dochter van Marten de Boer, muzikant en schrijver op 's lands werf te Harlingen, en Catharina Cramer. Dertien kinderen telde het doopsgezinde gezin maar liefst, waarvan Francijntje de op een na oudste was. Ze leerde lezen en schrijven op school, maar op haar negende of tiende hield voor haar alle onderwijs op, aangezien haar hulp thuis gewenst was bij de verzorging van het gezin. Vanaf haar dertiende bezocht ze regelmatig huizen in Harlingen als oppaster en naaister om vervolgens op haar vijftiende het ouderlijk huis te verlaten en als dienstmeisje te gaan werken.

Vanaf 1811 tot 1828 werkte ze in Sneek. In deze periode schreef ze de meeste verzen en leerde ze de schrijfster Fenna Mastenbroek⁹ kennen. Een ander model was Petronella Moens⁹, die ze ook wel eens persoonlijk ontmoet heeft en die haar de eer heeft gegund van vermelding in haar gedicht 'Aan de vaderlandse vrouwen'.

144 Francijntje de Boer (Litho). Op de titelpagina van haar *Dichtproeven* (1815) wordt zij aangeduid als 'Dienstmaagd te Sneek'.

Haar eerste bundel, *Dichtproeven* (1815), bevat zeer eenvoudige gelegenheidsverzen, die ze niettemin aan de koningin aanbood. In haar *Nieuwe Dichtproeven* (1821) zingt ze eveneens de lof van het gezin, deugdzaamheid en reine godsdienst-zin. Natuurlijk stelt ze zich bescheiden op. Grote tijdgenoten kan ze niet benaderen. Vanuit haar nederige stand passen haar nederige onderwerpen. Zo schrijft ze in *Nieuwe Dichtproeven*:

Dat Bilderdijk en zijne gade
Dat Spandaw met een eedlen zwier
Voor vorsten 't goddelijk speeltuig voeren,
Want vorstlijk schoon klinkt hunne lier.
Mij voegt het lager toon te treffen
Mijn zang stemt met het hart slechts in;
Hieraan is hij zijn oorsprong schuldig
Aan huiselijk geluk en min.

Haar opvoedingstaak als kindermisje heeft haar waarschijnlijk ertoe aangezet om ook versjes voor kinderen te schrijven. Na *Gedichtjes voor kinderen* (1817) volgde een klein bundeltje voor arme kinderen: *Gedichtjes voor behoeftige kinderen* (1823). Alle versjes zijn in de trant van Van Alphen. Veel later publiceerde ze nog zedelijke verhaaltjes voor kinderen in *Laat ons leven tot elkanders nut en vreugd* (1850).

Tot aan haar dood op 7 maart 1852 te Heerenveen diende ze in totaal bij vijf verschillende families en haar lange leven in de dienstbare stand werd slechts eenmaal onderbroken toen ze na de dood van haar moeder in 1807 naar haar ouderlijk huis terugkeerde. Gedurende vier jaar hielp ze haar vader in de huishouding. Toen ook hij stierf, zocht ze weer een betrekking als hulp in de huishouding. Na haar dood raakte de dichtende dienstmaagd uit Friesland snel vergeten.

1. Ter bruiloft van mijnen vriend en vriendin *** en ******* *In dit gedicht voor een vroegere pupil geeft De Boer een wat idealiserend beeld van haar bestaan als kindermisje, met een wrang zinnetje als 'als waren we allen lotgemeen', alsof we allemaal hetzelfde lot hadden (52).*

Ter bruiloft van mijnen vriend en vriendin ***** en *****

Ja, 'k roer met zachte vreugd de snaren,
Mijn vrienden! bij uw deugdzaam paren.
Voor u stort zich mijn hart hier uit,
Geliefde bruidegom en bruid!

- 5 O! 'k heb de ruimste stof tot zingen,
Voor een der beste jongelingen;
Voor u, wien ik als knaapje en kind
Bijna als moeder heb bemind!

- Nog, bruidegom! heugen mij die dagen,
10 Toen u uw moeder werd ontdragen,
Gij, pas bewust van uw verdriet,
Uw kindertranen vloeien liet.

En onder 't praten, onder 't lezen,
Leerde ik u vroeg reeds de ondeugd vrezen.
15 Van Alphens boekje*, een rijke schat,
Was ons ten gids op 't deugdenpad.

En toen de goede Albehoeder
Aan u een tweede dierb're moeder,
Uw vader weer een gade schonk,
20 En vreugde in aller ogen blonk,

Toen zelfs mocht ik nog vele jaren
Mijn zorg met ouderzorgen paren;
En, schoon reeds lang elkaar ontroofd,
Is onze vriendschap nooit gedoofd.

25 En thans zie 'k veilig aan de stromen
Der jonglingsjaren u ontkomen,
En, langs der driften woeste zee,
Genaderd aan de huwlijksree.

God dank! nu roer ik blij de snaren,
30 Mijn vriend! bij uw gelukkig paren!
Nu stort zich 't hart vol blijdschap uit,
Voor u en uwe schone bruid!

'k Zocht toen uit liefde mededogen
Die droeve tranen af te drogen:
35 'k Heb menig zucht om u geslaakt,
En steeds voor u gezorgd, gewaakt.

Ik heb, naast uwen braven vader,
Toen, en nog steeds uw trouwsten rader,
De deugd geplant in uw gemoed,
40 Uw kindsheid, waar ik kon, behoed.

Nog kan mij 't zoet herdenken strelen,
Hoe ik bij al uw kinderspelen,
En van het lieve zusterpaar,
De dierbare vertrouwde waar'.

45 Als soms uw vader, mat van 't zwoegen,
Eens uitzag naar een stil genoegen,
Ter leniging van zijn verdriet,
En mij de zorg dan overliet,

Dan (om den warmen haard gedoken
50 En 't vriendlijk kaarslicht aangestoken)
Drongt gij u vrolijk om mij heen,

15 nl. *Kleine gedigten voor kinderen* (vele drukken sinds
1778)

Als waren we allen lotgemeen.

Geniet een zalig huislijk leven;
En zijn 't niet altoos stille dreven,
55 Is 't niet altoos een kalme vloed,
Waar langs uw huwlijks-hulkje spoedt:

O! God, daarboven, stuurt de vloed en,
Ook als er ramporkanen woeden;
Zijn hand geleide u, dierbaar paar!
60 Bij elke klip van bang gevaar!

Zo blijve uw echt, door alle tijden,
Een bron van duurzaam zielsverblijden;
Zo kweekt ge een kroost, beminlijk, fris,
Geheel der oudren beeltenis!

2. De verloren peperdoos *Een licht-humoristische tekst over een huiselijk gegeven, zoals De Boer er wel meer schreef. Dat zelfs een bepaalde peperdoos onvervangbaar blijkt, krijgt ten slotte nog een moraliserende lading. De toelichtende noten over de personages zijn van de schrijfster.*

De verloren peperdoos

Ach, arme peperdoos!
Sieraad van onzen dis;
Wist ge eens hoe 't mij,
Hoe 't Aaltje(*) ook is,*
5 Nu 't lot zo treurig moest beslissen,
Dat we u uit onze keuken missen.

Wat zal, als we onze tafel dekken,
Ons nu voortaan ten sieraad strekken;
Dit denkbeeld maakt mij moedeloos,
10 Geliefde, dierbre peperdoos!

Ik zocht, door u te remplacieren,
Den droeven slag nog af te weren;
En ging naar Vlink(**), op Aaltjes beë,
Nam twee van uws gelijken meë.

15 Twee die verbazend u geleken,
Zij werden, ja terdeeg bekeken;
Maar ach, helaas! zij zijn geweerd,
En gij in hunne plaats begeerd.

4 te moede is

[noten van de schrijfster]

(*) De Keukenmeid

(**) Tinnegieter

- 't Is nu gedaan, gij zijt verloren;
20 Doch, doet deez' schone les ons horen:
Dat zelfs een peperdoos, dit leert ons uw gemis,
Geen zekere bezitting is.

Bron

Nieuwe dichtproeven van Francijntje de Boer, dienstmaagd te Sneek. Amsterdam 1821.

(1) p. 69-72.

(2) p. 27-28.

Literatuur

W. Eekhoff, 'Fenna Mastenbroek en Francijntje de Boer'. In: *Nieuwe Friesche Volks-almanak* 12 (1864), p. 152-162.

P.C. Molhuizen en P.J. Blok (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel I. Leiden 1911, p. 380.

G. Komrij, *Papieren tijgers*. Amsterdam 1978, p. 210-225.

U